

Monika Honorata Denda
Lublin

Pamięć miasta – elementy polskie w urbanonii współczesnego Lwowa

Wyrażenie zawarte w tytule referatu w metaforyczny sposób opisuje jedną z podstawowych funkcji języka – funkcję kumulatywną lub kulturową¹, polegającą na przechowywaniu informacji o elementach dawnej rzeczywistości w polu semantycznym jednostek językowych. Na poziomie nazw własnych funkcja ta przejawia się ze szczególną wyrazistością. Poszczególne typy onomastyczne z uwagi na role odgrywane w przestrzeni społecznej i w świadomości użytkowników stają się swoistymi rejestratorami przeszłości i terażniejszości. Zadaniem badacza jest natomiast rozszyfrowanie, ujawnienie i właściwa interpretacja informacji kryjących się pod daną nazwą. Kulturowa interpretacja onimów, kładąca największy nacisk na referencyjno-konotacyjny aspekt podstawy semantycznej, pozwala wyznaczyć jeden ze składników językowego obrazu świata². Celem niniejszego referatu będzie wyodrębnienie z systemu urbanonimicznego współczesnego Lwowa nazw ulic i placów o wymiarze pamiątkowym, utworzonych metodą transonimizacji antroponimów – nazwisk słynnych Polaków – oraz ich analiza historyczno-kulturowa.

Nazwy obiektów miejskich (urbanonimy) jako elementy systemu toponimicznego charakteryzują się wysokim poziomem instytucjonalizacji. Mimo iż pierwotnie powstawały, podobnie jak inne kategorie onomastyczne, w sposób spontaniczny, nadawane przez użytkowników i motywowane realnymi cechami, funkcjami i rolą denotatów, obecnie w procesie nominacji główne decyzje należą do urzędów i specjalnie do tego celu powołanych instytucji. Urbanonimia jest nierozzerwalnie związana z przestrzenią miejską, w sensie nie tylko topograficznym, ale i społecz-

¹ Termin użyty przez S. Gajdę, zob.: S. Gajda, *Narodowokulturowy składnik znaczenia nazw własnych w aspekcie edukacyjnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice 2004.

² Językowy obraz świata rozumiany jako „metajęzykowa kategoria opisu i interpretacji różnych zjawisk językowych z punktu widzenia ich historyczno-kulturowych uzależnień i funkcji kulturotwórczych”. E. Jędrzejko, *Systemy onimiczne różnych języków a językowe obrazy świata: w stronę porównawczej onomastyki kulturowej*, „Onomastica” XLV, Kraków 2000, s. 5–6.

nym, powstaje bowiem w celu zaspokojenia całego szeregu potrzeb społecznych, począwszy od orientacji i identyfikacji w terenie aż do potrzeb estetycznych i ideowych. Elementy znaczeniowe zawarte w strukturze semantycznej każdej nazwy niosą w sobie informacje nie tylko o specyfice nazywanego obiektu, ale również o specyfice użytkowników nadających nazwę i posługujących się nią. Stąd też z punktu widzenia socjolingwistyki żadna nazwa nie może być traktowana jako „pusta treściowo”³.

Klasyfikacja formalna urbanonimów, według K. Handke, zakłada podział na dwie podstawowe grupy: 1) urbanonimy pochodzące od nazw własnych, 2) urbanonimy pochodzące od nazw pospolitych. Ze względu na kryterium motywacyjne rozróżnia się natomiast nazwy posiadające wartość realno-znaczeniową i udokumentowaną genezę, oraz nazwy nie posiadające wartości realno-znaczeniowej, powstałe dzięki powielaniu wcześniejszych wzorców nazewniczych⁴. Nawiązując do tego podziału, C. Kosyl zaproponował wyróżnienie 1) nazw motywowanych realnie i 2) nazw motywowanych konwencjonalnie⁵.

Zakłada się, że urbanonimy urzędowe zdobyły przewagę liczebną nad nieurzędowymi na przełomie XIX i XX w. Spowodowało to postępującą konwencjonalizację systemu urbanonimicznego, jako że największą produktywność zaczął uzyskiwać typ nazw pamiątkowych, w większości tworzonych na bazie innej nazwy własnej. Funkcja pamiątkowa nazwy własnej polega na korelacji nazwy i sytuacji. Wykorzystuje akumulacyjne właściwości onimów, ich względną stabilność i trwałość w systemie. M. Rutkowski wyróżnia dwa schematy nominacji w przypadku nazw pamiątkowych: 1) obiekt nazwany imieniem X, by upamiętnić X, który jest ważny; 2) obiekt nazwany imieniem X, ponieważ X ma związek z obiektem, ale nie musi być ważny⁶. Współcześnie największą popularnością w systemie miejskim cieszą się nazwy pierwszego typu, tzn. upamiętniające postacie, miejsca i zdarzenia nie związane bezpośrednio z nazywanym daną nazwą obiektem. W ten sposób ów typ nazewniczy zmienia swą podstawową rolę z oznaczania na symbolizowanie. Mimo wyodrębniania obiektu spośród innych tego samego typu, urbanonim tego typu nie zawiera w sobie treści charakteryzującej rzeczywiste cechy obiektu, a jedynie treść dotyczącą patrona.

³ Por.: M. Sagan, *Nazewnictwo ulic w ujęciu socjolingwistycznym (na przykładzie plateonii Przemysła)*, [w:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*, red. M. Czachorowska i Ł. M. Szewczyk, Bydgoszcz 2000, s. 387.

⁴ K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa 1992, s. 61–62.

⁵ C. Kosyl, *Modele onimiczne w nazewnictwie ulic*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków 2001, s. 50.

⁶ M. Rutkowski, *Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych*, „Onomastica” XLVI, Kraków 2001, s. 7–30.

W samym akcie nominacji właściwości obiektu, a nawet i jego rodzaj często są traktowane marginalnie. Czasem pod uwagę brana jest jedynie lokalizacja i prestiż obiektu, mające na celu wyeksponowanie patrona. Wśród kryteriów rządzących wyborem i wartościowaniem nazw miejskich w środowisku ich twórców i użytkowników K. Handke wymienia historyczne, patriotyczne, prestiżowe, snobistyczne, estetyczne, koniunkturalne i informacyjne. Nazwy pamiątkowe zaspokajają częściowo preferencje historyczne, patriotyczne i prestiżowe⁷. Pole znaczeniowe nazw pamiątkowych zawiera w sobie m.in. komponenty narodowokulturowe i ideologiczne, które co prawda niewiele mówią o samym denotacie nazwy, dostarczają natomiast wiedzy o specyfice społeczeństwa w danym środowisku miejskim oraz epoce, w jakiej miał miejsce akt nominacji. Na przykład wyznawana w danym okresie ideologia momentalnie znajduje odzwierciedlenie na mapach miast w postaci nazw pamiątkowych. Łatwo zaobserwować tę tendencję na przykładzie porewolucyjnej Rosji, kiedy miasta zostały wręcz zalane urbanonimami powstałymi od nazwisk wodzów rewolucji, działaczy politycznych i kulturalnych⁸. Można mniemać, iż miało to na celu m.in. wzbudzenie szacunku do tych osób i wartości z nimi utożsamianych.

Pod tym względem wyjątkowo interesującym obszarem badawczym jest Lwów – miasto o bogatej historii i wielokulturowej tradycji, które z uwagi na kilkukrotną w ciągu dziejów zmianę władzy i ideologii przechodziło również gruntowne zmiany systemu urbanonimicznego. Masowe nadawanie nowych nazw ulicom i placom było swoistą manifestacją nowej władzy, o czym ironicznie piszą niektórzy badacze⁹. W procesie zmian nazw kluczową rolę odgrywały właśnie odantroponimiczne nazwy pamiątkowe, zajmujące miejsce dawnych historycznych urbanonimów.

Wpływ polskiej kultury na Lwów praktycznie od początku jego istnienia był motywowany położeniem geograficznym na styku polskiej i ukraińskiej (rusińskiej) grupy etnicznej. Usytuowanie miasta w granicach polskich państwowych (I i II Rzeczypospolitej) odzwierciedliło się również w nazewnictwie miejskim, które powstawało i rozwijało się pod wpływem wzorca z innych miast

⁷ K. Handke, *Nazewnictwo miejskie – składnik edukacji społecznej*, [w:] *Nazwy własne w języku...*, s. 93.

⁸ Proces nadawania nowych nazw był regulowany specjalnym dekretem podpisanym przez W. Lenina w 1918, zawierającym spis postaci, które należało uwiecznić w miastach ZSRR, czyli rewolucjonistów, działaczy społecznych, pisarzy, uczonych, artystów itp. Zob. В. П. Нерознак, М. В. Горбаневский, *Советский „новояз” на географической карте. (О штампах и стереотипах речевого мышления)*, Москва 1991, s. 25–26.

⁹ Zob. np.: А. Шкраб'юк, *Індивідуальність на плані міста*, „Культурологічний часопис «І»” 2003, nr 29, [online] <www.ji.lviv.ua/n29texts/shkrabjuk.htm>; З. Тарнавський, *Дорога на Високий Замок*, ibidem, [online] <www.ji.lviv.ua/ji-library/lviv2/tarnavskyj.htm>.

polskich. Wiek XX przyniósł lwowskiej urbanonimii liczne gwałtowne przemiany: okupacja hitlerowska (1941–1944), okres radziecki (1944–1991) oraz okres niepodległej Ukrainy pociągały za sobą masowe zmiany nazw, mające przede wszystkim na celu usunięcie z mapy miasta symboli poprzedniej ideologii. Współcześnie nazewnictwo miejskie Lwowa nabrało ukraińskiego, nacjonalnego charakteru, głównie za sprawą wprowadzenia dużej liczby odantroponimicznych nazw pamiątkowych, uwieczniających przede wszystkim narodowych bohaterów Ukrainy. Z przeanalizowanych w 2004 r. 1189 jednostek nazewniczych 61% (731) zostało utworzone metodą transnimizacji innej nazwy własnej, z kolei w tej grupie podstawą 72% (524) nazw był antroponim. Odantroponimiczna grupa zawiera nazwy powstałe od nazwisk postaci ukraińskich, oraz innych narodowości, związanych ze Lwowem bądź cieszących się światową sławą. Z przeanalizowanego materiału udało się wyodrębnić 19 jednostek, których podstawą były nazwiska osób kwalifikowanych przez źródła encyklopedyczne jako Polaków¹⁰. Analiza tych urbanonimów przedstawiona została w tabeli.

Z analizy, opartej głównie na słownikach-informatorach B. Melnyka¹¹ i S. Gromowa¹², wynika, iż 10 z rozpatrywanych nazw pojawiło się po raz pierwszy w okresie panowania austro-węgierskiego pod koniec XIX lub na początku XX w. i przywrócono je w późniejszym okresie; 12 z tych nazw nadano bądź przywrócono w okresie radzieckim, najczęściej zaraz po wyzwoleniu miasta spod okupacji niemieckiej w 1944 r., pozostałe 7 nazw pojawiło się bądź powróciło na mapę Lwowa już w niepodległej Ukrainie; 4 nazwy nadano właśnie w tym okresie – na początku lat 90. XX w., pozostałe mogą pretendować do miana nazw historycznych. Uwiecznione postacie reprezentują rozmaite dziedziny kultury, sztuki i nauki, z czego najliczniej literatura – w 9 nazwach.

Jeśli chodzi o motywację nazw, 7 z uwiecznionych osób miało realne związki ze Lwowem – zamieszkiwały w nim bądź zostały w nim pochowane. W niektórych przypadkach udało się ustalić jeszcze bardziej bezpośrednie związki postaci z obiektem, np. A. Fredro faktycznie mieszkał przy ulicy nazwanej jego imieniem, podobnie willa G. Zapolskiej znajdowała się w miejscu dzisiejszej ulicy jej imienia. Ulica nazwana na cześć T. Boya-Żeleńskiego jest natomiast położona w rejonie Wzgórz Wuleckich – miejsca rozstrzelania jego i innych lwowskich naukowców w 1941 r. W przypadku pozostałych 12 postaci związek ze Lwowem lub Ukrainą S. Gromow objaśniał nawiązaniami do tematyki ukraińskiej w twórczości, zainteresowaniem Ukrainą, kontaktami z kulturą ukraińską bądź faktem, iż twórczość

¹⁰ Wyjątkiem jest Tomasz Padurra, klasyfikowany jako pisarz polsko-ukraiński.

¹¹ Б. В. Мельник, *Довідник перейменувань вулиць і площ Львова*, Львів 2001.

¹² С. Громов, *Імена видатних людей у вулицях Львова*, Львів 2001.

Tabela 1

Lp.	Nazwa ulicy/placu	Pierwszy zapis nazwy	Ostateczny powrót do nazwy	Antroponim	Daty życia postaci	Sfera działalności	Związek z Ukrainą, Lwowem
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Банаха С.	1946	–	Stefan Banach	1892–1945	matematyka	miejsce zamieszkania i śmierci
2.	Бой-Желенського Т.	1946	–	Tadeusz Boy-Żeleński	1874–1941	literatura	miejsce zamieszkania i śmierci
3.	Запольської Г.	1933	1993	Gabriela Zapolska	1857–1921	literatura teatr	miejsce zamieszkania i śmierci
4.	Захарівича Ю.	1992	–	Julian Zachariewicz	1833–1898	architektura	miejsce zamieszkania i śmierci
5.	Кльоновича С.	1895	1992	Sebastian Klonowicz	1545–1602	literatura	nawiązania do Rusi i Lwowa w twórczości, tłumaczony przez I. Franka
6.	Кольберга О.	1992	–	Oskar Kolberg	1814–1890	etnografia, folklor, muzyka	opisy narodu ukraińskiego
7.	Конопницької М.	1923	1944	Maria Konopnicka	1842–1910	literatura	miejsce zamieszkania i śmierci
8.	Коперника М.	1871	1944	Mikołaj Kopernik	1473–1543	astronomia	–
9.	Костошка Т.	1871	1944	Tadeusz Kościuszko	1746–1817	polityka	–
10.	Матейка Я.	1885	1944	Jan Matejko	1838–1893	malarstwo	obrazy w galerii lwowskiej

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5	6	7	8
11.	Міцкевича А.	1944	–	Adam Mickiewicz	1798–1855	literatura	tłumaczony na j. ukraiński
12.	Моношка С.	1892	1944	Stanisław Moniuszko	1819–1872	muzyka	utwory wystawiane w Operze Lwowskiej
13.	Ожешко Е.	1907	1950	Eliza Orzeszkowa	1842–1910	literatura	korespondencja z I. Franką, przekłady ukraińskich pisarzy
14.	Падурі Т.	1993	–	Tomasz (Tymko) Padurra	1801–1871	literatura	muzyka
15.	Семирадського Г.	1910	1944	Henryk Siemiradzki	1843–1902	malarstwo	obrazy w galerii lwowskiej
16.	Словацького Ю.	1871	1944	Juliusz Słowacki	1809–1849	literatura	ukraińska tematyka w twórczości
17.	Фредра О.	1871	1991	Aleksander Fredro	1793-1876	literatura, dramaturgia	miejsce zamieszkania i śmierci
18.	Чоловського О.	1992	–	Aleksander Czołowski	1865-1944	historia	miejsce zamieszkania i śmierci
19.	Шопена Ф.	1883	1944	Fryderyk Chopin	1810–1848	muzyka	elementy ukr. folkloru w twórczości

danej osoby jest znana i ceniona we Lwowie. Są to również argumenty niejako tłumaczące fakt pozostawienia danej nazwy na mapie miasta o ukraińskim charakterze, bowiem wiele urbanonimów z polskiego okresu zostało usuniętych. Takie nazwy jak *Jagiellońska* (dziś *В. Гнатюка*), *Batorego* (*Князя Романа*) czy *Potockiego* (*Т. Чупринки*), we współczesnej Ukrainie mogłyby być odbierane jako symbole szlacheckiej Polski, pamiątka czasów dominacji i uprzywilejowania szlachty polskiej w miastach tego rejonu. Zachowane do dziś nazwy są w pewnym sensie neutralne i nie powinny wywoływać negatywnych skojarzeń u patriotów ukraińskich, natomiast stanowią istotny symbol narodowy dla polskiej mniejszości zamieszkującej Lwów.

Podsumowując, wśród pamiątkowych urbanonimów współczesnego Lwowa, utworzonych od antroponimów zawierających w sobie semantyczny element polskości, wyróżniamy trzy typy motywacyjne:

1) uwieczniona postać ma bezpośredni związek ze Lwowem lub nazywaną ulicą (G. Zapolska, S. Banach, M. Konopnicka i in.);

2) twórczość uwiecznionej osoby nawiązuje do tematyki Ukrainy lub stanowi wartość dla kultury ukraińskiej i stosunków ukraińsko-polskich (O. Kolberg, S. Moniuszko, J. Matejko i in.);

3) sława uwiecznionej postaci ma charakter ogólnoświatowy, o czym świadczą podobne „pomniki nazewnicze” w wielu innych miastach i krajach (M. Kopernik, A. Mickiewicz, F. Chopin i in.).

Co prawda wyodrębniona grupa urbanonimów w porównaniu z ogółem odantroponimicznych nazw Lwowa nie jest duża, jednak dość reprezentacyjna i zróżnicowana¹³. Potwierdza też fakt, iż ostatnia przebudowa nazewnictwa miejskiego w duchu narodowym ukraińskim nie spowodowała całkowitego zatarcia pamięci o historii i związkach kulturowych Lwowa z Polską.

¹³ W 2003 r. komisja ds. zmian nazw ulic i placów Lwowa rozpatrzyła kilka nowych propozycji nazw pamiątkowych, m.in. postanowiono uwiecznić imieniem papieża Jana Pawła II plac na Syhowie, na którym w 2001 r. miało miejsce spotkanie papieża z lwowianami (*У Львові буде площа Івана Павла II, RISU Релігійно-інформаційна служба України*, [online] <www.risu.org.ua/ukr/news/article;357/>).

Резюме

Память города – польские следы в урбанонимии современного Львова

Реферат посвящен историко-культурологическому анализу современных названий улиц и площадей Львова, происшедших от фамилий известных поляков. Рассмотрено 1189 онимических единиц, с которых 72% возникло путем трансонимизации антропонима. Найдено 19 названий, основой которых стали польские фамилии. Анализ показал, что большинство названий уходит своими корнями в австро-венгрийский или советский периода. Только 4 из них были присвоены уже в независимой Украине. Увековечены лица – это прежде всего представители разных отраслей культуры, науки и искусства. Наиболее численно представлена литература – в 9 названиях. Среди онимических мотивировок перечисляются 3 типа: 1) мотивировка прямою связью человека с улицей или городом (место проживания или смерти), сюда относятся такие названия, как Банаха, Запольської, Бой-Желенського, Конопницької, Фредра; 2) творчество увековеченной личности является ценным для украинской культуры или содержит элементы, связанные с Украиной (Кльоновича, Кольберга, Ожешко, Словацького); 3) известность увековеченного лица имеет всемирный характер (Коперника, Міцкевича, Шопена). Первый тип обладает реальной мотивировкой, тогда, когда названия второго и третьего типа – это лишь мемориальные названия, особенно продуктивные в современной онимии.

Анализ был проведен на основе словарей-справочников Б. Мельника и С. Громова.

Summary

The memory of the city – Polish elements in urbanonymy of contemporary Lviv

Abstract is dedicated to the historical and culturological analysis of the contemporary names of streets and squares of Lviv, occurred from well-known Poles' surnames. Are examined 1189 names, from which 72% arose via transformation of anthroponym. Are found 19 names, basis of which became Polish surnames. Analysis showed that the majority of names departs by its roots to Austro-Hungarian Empire or Soviet period, only 4 of them were appropriated already in the independent Ukraine. The persons who are immortalized, first of all, are representatives of the different branches of culture, science and skill. Most of them represented literature – in 9 names. Among the onymical motivations were found 3 types: 1) motivation by the direct connection of man with the street or the city (place of stay or bury), here are involved such names, as Банаха, Запольської, Бой-Желенського, Конопницької, Фредра 2) the creation of the immortalized personality is valuable for the Ukrainian culture or contains elements, connected with the Ukraine (Кльоновича, Кольберга, Ожешко, Словацького), 3) the reputation of immortalized face has the world nature (Коперника, Міцкевича, Шопена). The first type possesses real motivation, when second and third type names are only memorial names, especially productive in contemporary urbanonymy.

Analysis was made on the basis of the dictionary-handbooks by B. Melnyk and S. Gromov.